

Lärorintroduktion till *En ängel vid mitt bord* av Janet Frame

En ängel vid mitt bord är samlingsnamnet på den tredelade självbiografin med titlarna: *Till Landet Är*, *En ängel vid mitt bord* och *Sändebud från Spegelstaden*. Denna introduktion kan användas till den fullständiga självbiografin eller endast till mittendelen *En ängel vid mitt bord*.

Varför man kanske tvekar att läsa boken...

Det finns kanske skäl som gör att man tvekar att läsa Janet Frames tredelade självbiografi *En ängel vid mitt bord* tillsammans med sina elever. Inte enbart för att författaren fortfarande är relativt ouppmärksam i Sverige eller för att de tre delarna tillsammans är på mer än åttahundra sidor (mittendelen som heter just *En ängel vid mitt bord* dock endast 260). Utan också för att hon skriver om sitt utanförskap och sin psykiska skörhet, vilken ledde fram till ett psykiskt sammanbrott, ett självmordsförsök, en felaktig schizofrenidiagnos samt totalt åtta år på olika mentalsjukhus där hon fick över hundra elchocker och dessutom var mycket nära att bli lobotomerad (operationen avstyrades i sista stund då hennes läkare läste i tidningen att hon fått ett prestigefyllt litterärt pris för en bok).

Som lärare kan man känna sig osäker inför att ta upp frågor som rör psykisk sjukdom, självmordsförsök och psykiatriska institutioner av rädsla för vad det kan väcka hos eleverna. Det finns en gammal föreställning när det gäller psykiska problem om att inte väcka den björn som sover, d v s att inte tala om sådana saker eftersom det kanske väcker slumrande negativa eller t o m destruktiva tankar hos den man talar med. Det stämmer dock inte. Att *tala* om psykiska svårigheter kan inte i sig själv trigga igång starkt negativa psykologiska reaktioner, det är tankar eller känslor som redan finns där.

Det kan också kännas svårt att veta *hur* man ska prata om psykiska svårigheter, rent konkret. Dels för att man är ovan och kanske inte har ord för det man vill säga och dels för att det fortfarande är ett tabubelagt område. Fysisk sjukdom är inte tabubelagt på samma vis. De flesta människor har lättare att berätta om sin reumatism, sitt synfel eller sin allergi än om sin depression, sina fobier eller sin ångest, även om detta börjar luckras upp. Men det finns statuskillnader mellan de olika sjukdomarna, man kan berätta att man har känt eller känner sig deprimerad men få berättar om sin psykos, om sin sociala fobi eller sin personlighetsstörning. Fysiska problem är i regel mer konkreta, bokstavligen något man kan ta på och ses ofta som mer ”verkliga”. Psykiska svårigheter kan vara mer diffusa och svårgräpbara och betraktas därför oftare med större skepsis.

... och varför man ändå bör läsa den!

Förutom att boken i sin helhet är en storslagen, drabbande, litterär upplevelse som man inte bör missa så är skildringen viktig även ur ett annat perspektiv, för att vi behöver hitta ett sätt att prata om psykiska svårigheter. För Janet Frame sätter på sitt osentimentala och samtidigt

alldeles unika vis ord på sina upplevelser. Och sanningen är att de allra flesta har någon erfarenhet av psykiska problem i någon mån. Även om man inte själv är drabbad kanske man har en familjemedlem, klasskamrat eller granne som är det.

Många människor känner sig osäkra eller kanske till och med rädda i mötet med någon som har uppenbara psykiska problem. Kriminallitteraturen och kvällspressen underlättar inte heller förståelsen för människor med psykiska problem, där dras sällan skiljelinjer mellan olika typer av psykiska svårigheter och ofta beskrivs psykiskt instabila personer som farliga oberäknliga psykopater. Det är viktigt att andra berättelser, berättelser från insidan också finns.

Det finns dessutom en föreställning i samhället om att det är bra att vara stark, tuff och framåt och många ser ner på människor och företeelser som betraktas som "svaga" (ibland sammankopplade med det som historiskt sett betraktats som kvinnligt). Skammen gör att man inte gärna berättar om man själv är drabbad av psykiska problem. Vad vi missar i det förhållningssättet är att det ligger en outtömlig styrka i att våga vara sårbar och att det är något djupt mänskligt i detta. Janet Frames självbiografi illustrerar på sitt osminkade vis styrkan i att våga berätta.

Identifikation – hur annorlunda får man vara?

Den här boken kan vara en viktig läsupplevelse för den som själv känner sig annorlunda eller utanför, oavsett anledning. Alla har vi säkerligen känt oss utanför någon gång - för att vi inte får eller förmår att vara med - och det är få saker som är lika obehagliga. Identifikation är en av de viktigaste psykologiska mekanismerna när man läser en bok. Det är genom böckernas karaktärer som man ser sig själv och som man inser att man inte är ensam om sina problem. Det händer ofta något med människor när man sätter ord på upplevelser som de själva känner igen. Upplevelsen kan vara nästan terapeutisk. Man kan tänka att många psykiska störningar är något som vi alla har känt, fastän förstärkt. Även om vi inte har haft ångest har vi varit oroliga, och även om vi inte har varit deprimerade har vi varit nedstämda.

Janet Frame beskriver de mest vardagliga situationer som svårhanterliga hinder som måste klaras av, t ex att vara för blyg för att äta tillsammans med sin faster (s 311), gå in på studentkåren eller ta en studenttidning från ett tidningsställ (s 318).

Boken väcker stora och viktiga frågor, som hur avvikande och udda man får vara utan att bli betraktad som psykiskt sjuk. Det som betraktas som sjukt är många gånger sjukt för att man ser det i ett visst sammanhang. En starkt religiös person som ser tecken från gud i sin vardag, som tolkar symboler på ett traditionellt kristet vis, och som är helt accepterad i sin egen subkultur (d v s församlingen), skulle kunna betraktas som psykiskt sjuk (vanföreställningar) om han eller hon vistades i ett icke-religiöst sammanhang.

Janet Frame kämpade länge för att passa in i den miljö och bland de människor där hon vistades, men misslyckades ständigt. När man ser på hennes uppväxt kan man även fråga sig hur stora hennes möjligheter att passa in har varit. Den ständigt bristande ekonomin

försvårade på ett ganska konkret sätt möjligheten att passa in på så vis att ha rätt skolmaterial, kläder etc. Familjen utgjorde ett ganska självförsörjande och slutet system med mycket få kontakter och intryck utifrån, vilket ger liten social övning. Föräldrarna verkar också de ha varit annorlunda jämfört med andra jämnåriga män och kvinnor, modern med sitt världsfrånvända intresse för litteratur och kultur, fadern med sitt barska sätt och bristande empatiska förmåga. Detta gör att Janet har få rollmodeller för hur man kan vara, bör vara tillsammans med andra. Det är kanske en svaghet för henne i sociala relationer men en styrka i hennes skrivande, att hon inte är så styrd av konventioner.

Frames språk

Janet Frame var redan som mycket liten intresserad av språket och ordens betydelse. Inte sällan tolkade hon ord konkret. Hon missuppfattade t ex som barn ordet island (ö) som hon läste ut is-land d v s som landet Är. Som ung studentska på lärarseminariet kände hon inte bara ett utanförskap rent socialt utan tvekade också kring om de nya orden egentligen tillhörde henne, om de var ord hon fick begagna sig av. De andra eleverna slängde sig med ord som ”lärarsem”, ”provlektion” och ”Party” för rektorn Partridge, men Frame kunde bara inte förmå sig (s 302).

Janet Frames språk är alltigenom enkelt, rakt och direkt, men samtidigt poetiskt och elegant. Janet Frame lyckas redogöra för de enklaste vardagliga ting och företeelser på ett klarsynt och samtidigt förundrat sätt, ungefär som om hon betraktade världen genom ett nyfött barns ögon. Hon ifrågasätter det som vi oreflekterat tar för givet och betraktar inget som självklart, inget för banalt att rikta uppmärksamheten mot; ett träd, ett djur, en bok. Parallellt med skildringarna kring det vardagliga finns hela tiden berättelsen om det inre. Och på samma stilistiskt fulländade vis förmår hon djupt ärligt och aldrig självförhärligande även berätta om sina egna psykiska sammanbrott eller ofullkomligheter. På ett djupt personligt och utlämnande vis beskriver hon också poetiskt de hemliga rum i sitt inre dit hon ständigt flyr/reser (Spegelstaden). Den återkommande frågan är: vad det innebär att vara människa, hur en människa hänger samman och hålls ihop och hur man hittar sin plats på jorden.

Janet Frame har själv sagt angående skrivandet att hon skrev eftersom hon ville göra sig själv till första person (till ett ”jag”). I många år var hon, som hon själv såg det, betraktad utifrån tredje person (som ”hon”). (t ex s 373) Inte bara för att hon både som barn, ung och vuxen länge gjorde allt det som hon blev tillsagd att göra, följde alla råd hon fick eftersom hon antog att andra alltid visste bättre än hon själv, men också för att hon lät andra definiera henne, lät andra beskriva hur hon var, t ex blyg, eller psykiskt skör. Skrivandet blev ett sätt att definiera sig själv.

Hur kan man tänka kring Janet Frames psykiska svårigheter?

Janet Frames schizofrenidiagnos visade sig vara felaktig, men någon annan diagnos ställdes aldrig. Vissa hävdar att hon istället borde fått diagnosen Aspergers syndrom. Aspergers

syndrom utgörs bl a av en nedsatt förmåga till social interaktion, t ex att tolka andras ansiktsuttryck, känslor och avsikter och därmed en nedsatt förmåga att utveckla ömsesidiga vänskapsrelationer. Intensiva specialintressen, behov av rutiner och stress vid förändring är andra svårigheter som en person med Asperger kan ha. De forskare som menar att hon har asperger trycker på hennes stora intresse för språk och poesi, hennes bokstavliga tolkningar av ord och uttryck, som t ex Is-land, landet Är, hennes svårigheter att genom hela livet att utveckla vänskapsrelationer eller relatera till människor, känslan av att må som bäst när hon var för sig själv, hennes upplevelse av att själv sakna fantasi.

Man skulle också kunna hävda att hon led av social fobi. Social fobi är klassas som ett ångestsyndrom och karaktäriseras framför allt av en rädsla för sociala situationer. En person med social fobi upplever obehag vid många olika sociala situationer, som att åka buss, äta inför andra människor, vistas i utrymmen med många människor etc varför personen försöker undvika sådana situationer. Situationer där uppmärksamheten riktas mot personen kan vara speciellt jobbiga, som till exempel att redovisa eller hålla tal inför en grupp människor. Därför börjar dessa personer ofta att isolera sig mer och mer. Detta skapar en ond cirkel då den sociala fobin ofta blir värre och värre på grund av att personen inte träffar några människor och rädslan för sociala situationer växer.

Men man kan också föreställa sig att Janet Frame inte alls hade några omfattande psykiska problem. Om hon bara hade fått leva på det sätt hon själv ville redan från början, d v s relativt ostörd och få läsa och skriva, så kanske inte hennes psykiska sammanbrott hade behövt ske. Man kan tänka sig som Steve Sem-Sandberg skriver i förordet (s 13) att sjukdomen var ”en protesthandling: en panikvägran djupt inifrån kropp och själ.” För unga intellektuella kvinnor på Nya Zeeland på 40- och 50-talet fanns det inte många karriärmöjligheter, lärarinneyrket var i stort sett enda vägen, ett yrke som passade Frame sällsynt dåligt eftersom hon var så blyg och tillbakadragen och hade så svårt för sociala relationer. När Frank Sargeson erbjöd henne en plats att bo och skriva är det mycket möjligt att han inte bara säkrade en skrivplats åt henne, utan även räddades hennes liv (s 473 ff).

Undervisning inte terapi – förhållningssätt när man diskuterar boken i klassrummet

När man diskuterar frågor som har med psykisk skörhet att göra så kan det hända att någon elev bidrar med sina egna erfarenheter. Det är ingen fara så länge eleven är medveten om vad hon /han gör och har viss distans till det hon /han varit med om. Men. Om eleven själv är mitt i en kris så kan det vara svårt för honom eller henne att vara helt klar över vilka konsekvenser berättandet får, t ex hur det berättade tas emot av andra. Och även om man vill främja modet att våga tala om sådant som är svårt så är kanske klassrummet under lektionstid inte forumet för att tala om personliga problem, eftersom det är undervisning som är avsikten.

Jag tror att det bästa som lärare är att hela tiden utgå från boken och tala om frågor som rör psykisk skörhet utifrån Janet Frames perspektiv eller i allmänhet, inte att dra paralleller till hur man själv har haft det eller uppmana till bekännelser från eleverna. Givetvis kan man prata om igenkänning och liknande, men man måste ändå vara noga med att detta är

undervisning och inte gruppterapi. (På samma sätt som man kan tala om sex när man har sexualundervisning utan att själv prata om sitt eget sexliv.)

Om man ändå upplever att en elev blir väldigt personlig och utlämnande kan man bekräfta att det låter som att eleven har/har haft det väldigt jobbigt och fråga om hon eller han vill stanna kvar efter lektionen en stund. Då bör man inte själv ta sig an elevens problem utan hänvisa personen vidare, till en psykolog eller kurator, på samma sätt som man alltid bör göra om man träffar på en elev som verkar ha det svårt.

Frågor att ställa i klassrummet:

Dessa frågor kan med fördel diskuteras i mindre grupper för att sedan redovisas i större grupp. Diskussioner kan både föras utifrån en litterärt, språkligt och psykologiskt perspektiv.

- Vem var Janet Frame? Berätta det du kan läsa ut utifrån boken? Vilka fysiska och psykiska karaktäristika har hon?
- Hur beskriver hon sina föräldrar och syskon? Hur skiljer sig Janet från sina systrar?
- Hur reagerar Janet på den andra system Isabels död? Hur kan man förstå formuleringen ”Min känsla var att ett problem kanske hade lösts, men till ett för högt pris” (s 406)?
- Vad är det som gör att Janet Frame slutar på lärarseminariet?
- När Janet Frame får sin schizofrenidiagnos blir hon inledningsvis både chockad och rädd (s 383). Men hon ”använder” sig även av sina psykiska problem i sitt liv, dels för att komma nära en annan människa (John Forrest) och dels för att få legitimitet i sitt konstnärskap (genom att identifiera sig med sjukdomen för att få en länk till tidigare stora konstnärer som t ex van Gogh). Men sjukdomen ”hjälpte” henne också att fly från sociala plikter, konventioner och krav, vilket frigjorde henne i sitt konstnärskap. Diskutera hur.
- Hur förändras Janet Frame av sin vistelse på mentalsjukhus? Hur förändras människors sätt att se på henne?
- Hur såg man på psykisk sjukdom på Nya Zeeland på 40- och 50-talet? Hur ser vi på psykiskt sjukdom/skörhet i vårt samhälle idag? Har något förbättrats och i s f vad?
- Hur avvikande och udda får/kan man vara, utan att bli betraktad som psykiskt sjuk? Resonera gärna utifrån tid, kultur och plats.
- Få samtida författare har som hon fått kämpa så för sitt författarskap. En uppväxt under knappa förhållanden, åtta år på mentalsjukhus på grund av en felaktig diagnos och därefter en ensam tillvaro på olika håll i Europa. Vilka hinder fanns för Janet

Frame att leva det enda liv hon ville och kunde leva, det som författare? (Det liv som hon senare fick möjlighet att leva i o m mötet med Frank Sargesson och sin vistelse i Europa) Resonera utifrån tid, plats, personlighet, könstillhörighet, klass...

- Hur såg Janet Frames och Frank Sargessons relation ut?
- Varför var skrivandet så nödvändigt för Janet Frame? Vad kan skrivande eller andra konstnärliga aktiviteter fylla för funktion för människor?
- Ett av Frames stora intressen var språk och ord. Vad är karaktäristiskt just för hennes språk?
- Diskutera varför de flesta människor har lättare att tala om fysiska problem jämfört med psykiska.
- Varför tror ni att många människor är rädda för psykiskt instabila människor?
- Janet Frame tycker inte själv att hon har någon fantasi (s 321 t ex). Tycker ni att det stämmer? Varför? Varför inte?
- Hur kunde Janet Frame använda sig av sina insikter om människans psyke i sitt skrivande? På vilket sätt var hon själv hjälpt av skrivandet rent psykiskt?

Länkar, referenser och övrig inspiration:

1. Filmen En ängel vid mitt bord (1990) av Jane Campion. Kan även ses i delar på youtube med början här: <http://www.youtube.com/watch?v=rKARXV0p3zk>

2. Radiointervju del 1 http://www.youtube.com/watch?v=_xdBWni4pUw

Radiointervju del 2 <http://www.youtube.com/watch?v=7WsiwUMYIY0&feature=related>

Radiointervju del 3 <http://www.youtube.com/watch?v=WkzBif-fgv0&feature=related>

3. Animering av Janet Frames dikt The End

<http://www.youtube.com/watch?v=9w2MURe71ZI>